

OBSAH

ÚVOD

	5
1 VÝCHOVNÍ ČINITELE	7
1.1 Socializace	7
1.2 Vývoj lidského jedince	8
2 ANALÝZA RODINY JAKO VÝCHOVNÉHO ČINITELE	10
2.1 Rodina, její prvotní a společenské funkce	10
2.2 Základní funkce rodiny a její poruchy	11
2.2.1 Funkce ekonomicko – zabezpečovací	12
2.2.2 Funkce biologicko – reprodukční	13
2.2.3 Funkce socializačně - výchovná	13
2.2.4. Funkce emocionální	14
2.3 Typologie rodiny a její poruchy ve vztahu k dítěti	17
2.3.1 Funkční rodina	17
2.3.2 Problémová rodina	18
2.3.3 Dysfunkční rodina	18
2.3.4 Afunkční rodina	19
3 RODINNÁ VÝCHOVA	22
3.1 Výchovné postoje rodičů	22
3.1.1 Výchova zavrhuující	23
3.1.2 Výchova zanedbávající	23
3.1.3 Výchova rozmazluující	26
3.1.4 Výchova příliš uzkostná a příliš protektivní	27
3.1.5 Výchova perfekcionistická	27
3.1.6 Výchova protekční	28
3.2 Výchovné styly rodičů	30
3.2.1 Styl autoritativní	31
3.2.2 Styl liberální	31
3.2.3 Styl demokratický	31

ZÁVĚR	35
RESUMÉ	38
ANOTACE A KLÍČOVÁ SLOVA	39
ANNOTATION AND KEYWORDS	40
SEZNAM LITERATURY	41

ÚVOD

Rodinná výchova je bezesporu věčným tématem k diskusím i ke zkoumání, a to jak na poli odborném, tak mezi řadami laiků. Většina témat končí konstatováním, že „už to není, co to bývalo“. A právě tato, někdy s povzdechem pronesená věta v sobě skrývá řadu otázek, ale také skutečnost, že výchova v rodině se neustále mění.

Ve všech moderních společnostech, nezávisle na jejich ekonomické vyspělosti, je pro každého dospívajícího člověka volba smysluplné životní dráhy nemalým problémem. Možností výběru je tolik, kolik druhů zboží nabízí supermarket. Jakým směrem se mladý člověk vydá je ve velké míře výsledkem přirozeného cíle výchovy.

Výchova cílevědomě, záměrně organizuje činnost vyvíjejícího se jedince, usměrňuje, zdokonaluje jeho odrážení skutečnosti v ní vštěpováním různých vědomostí, dovedností, návyků, náležitých způsobů chování a jednání. To, jestli člověk svět přijme spíše jako výzvu nebo jako hrozbu, jestli bude víc poznávat nebo s ním bude víc bojovat, jestli si se světem bude umět hrát nebo jestli se před ním schová, uteče do jiného, náhražkového světa, jestli bude víc tvořit, než bořit, to tedy velmi záleží na lidech kolem něho, hlavně na klíčových osobách v jeho životě.

Je triviální pravdou, že dítě nedělá to, co po něm rodiče chtějí; dělá to, co mu rodiče předvádějí. A právě tato myšlenka mě přivedla až k mému tématu o vlivu rodinného prostředí na problematiku nezletilých dívek a jejich nežádoucího těhotenství; jevem pro současnou dobu dosti hojným. Mnohé souvislosti mezi minulostí a přítomností se budou v mé bakalářské práci týkat soužití těchto matek ve vztahu k původním rodinám. Ve své závěrečné bakalářské práci se tedy budu věnovat problému, který mě zajímá a ve kterém nebudu vycházet jen z jednotlivých publikací, ale vynasnažím se využít i výsledky mé praktické činnosti.

V rámci mého zaměstnání jako sociální pracovnice v Domově pro matky s dětmi v Brně jsem se setkala se spoustou matek a s jejich nezáviděhodnými osudy. Pro bakalářskou práci jsem si zvolila již jednou zmíněnou problematiku nežádoucího těhotenství nezletilých¹ dívek.

¹ Zletilost je vlastnost fyzické osoby, kterou nabývá dovršením 18ti let. Vyjimečně uzavřením manželství se souhlasem soudu v 16ti letech.

Mnohé dívky otěhotní právě díky svému rodinnému prostředí, za kterého přicházejí a ve kterém vyrůstaly.

Moje bakalářská práce je rozčleněna na tři kapitoly, v nichž se budu zabývat nejdříve obecnou charakteristikou výchovných činitelů s tím, že rodina zaujímá mezi všemi vlivy výchovných činitelů dominantní postavení. Zaměřím se na postavení rodiny v systému výchovných činitelů a analyzuji rodinu jako nejvýznamnější z nich. Neopomenu taktéž výchovu v rodině, kterou můžeme bezesporu označit za nejnepohodlnější práci na světě.

Cílem mé práce je v rámci možností poukázat na to, z jakého rodinného prostředí pocházejí matky, které v současné době žijí, popřípadě žily, v Domově pro matky s dětmi v Brně - Bystřici a jak silný vliv má právě rodina na problematiku nežádoucího těhotenství nezletilých dívek. Ve své bakalářské práci tedy provedu analýzu rodiny jako výchovného činitele a jejího podílu na vzniku nežádoucího těhotenství nezletilých dívek.

1 VÝCHOVNÍ ČINITELE

Člověk je společenským tvorem, který získává svoje specificky lidské vlastnosti v průběhu života ve společnosti. Jeho vývoj je sociálně formován a bez kontaktu s lidmi ztrácí podstatu své existence. Psychické procesy a vlastnosti jsou sociálně ovlivněny v nestejně míře, ale existují i takové, které by se za jiných okolností vůbec nemohly rozvinout. [15]

Rodina má značný podíl na průběhu socializačního procesu, jimž každý jedinec v průběhu života prochází. Rodina je do té míry významným činitelem tohoto procesu, že vztahy uvnitř rodiny, vedoucí k výchově a výslednému osamostatnění individua, bývají pokládány za implicitní charakteristiku každé kultury.² Mnohostranné působení, jimž rodina uplatňuje svůj vliv na vývoj nové generace, není ovšem jedinou skupinou relevantních vlivů. [6]

1.1 Socializace

Proces socializace znamená celoživotní vývoj člověka ve společenskou bytost. Není to ovšem jen pasivní vrůstání člověka do společnosti nebo jednostranné ovlivňování člověka prostředím, nýbrž také tvořivý proces, na kterém se člověk sám aktivně podílí. [7]

Socializace se uskutečňuje v rámci interakce jedince a společnosti. Tzn. v kontaktu s jednotlivými lidmi, sociálními skupinami i celou společností, v rámci určité sociokulturní tradice. Je to proces učení, které se odehrává v sociálních situacích.

Socializace prakticky představuje celoživotní proces sociálního učení, vyplývajícího z kontaktu s lidskou společností. Výsledkem tohoto procesu je:

- a) **rozvoj specificky lidských vlastností a kompetencí**
- b) **modifikace těchto projevů v závislosti na změnách životní situace jedince.** [15]

² Tento názor formulovala především Margaret Meadová a spolu s ní škola sdružující se kolem programu „culture and personality“. Viz např. „Culture and Commitment“, New York 1970.

1.2 Vývoj lidského jedince

Charakteristické změny, k nimž dochází v organismu od narození nebo již od okamžiku početí v určitém časovém období, probíhají od méně dokonalejšího k dokonalejšímu, od nižších stádií k vyšším; jsou to změny poměrně stálé a nenávratné a neprobíhající zcela plynule. Při vývoji dítěte se střídají období relativně klidná a období bouřlivého tělesného a duševního rozvoje. Zdroje těchto změn nejsou jen v samotném organismu dítěte, ale také v působení prostředí, které je obklopuje.

Chceme-li uvažovat o podmínkách, které se podílí na budoucím chování člověka, ráda bych tedy připomněla jejich členění:

- **vnitřní podmínky (faktory) vývoje člověka**
- **vnější podmínky (faktory) vývoje člověka.**

Mezi vnitřní podmínky vývoje člověka můžeme zahrnout především vrozené a zděděné dispozice (předpoklady), které dítě získává v okamžiku svého vzniku od svých rodičů. Je to základ jeho budoucích vlastností, sklonů, vloh a dalších předpokladů tělesného a duševního vývoje. V okamžiku početí začíná být vývoj zárodečného organismu ovlivňován také vnějšími podmínkami prostředí. V první fázi vývoje nového organismu představuje vnější prostředí tělo matky a vlivy, které na něj působí. Po narození se výrazně rozlišuje pole působnosti vnějších sil ovlivňujících dítě. Střetávání s měnícími se podmínkami prostředí je považováno za hnací sílu vývoje každého živého organismu, tedy i člověka. Také dítě se vyvíjí pod vlivem soustavného styku s prostředím. Přitom čím je dítě starší, tím se na základě svého celého předchozího vývoje vyrovnává snadněji, samostatněji a aktivněji s vlivy prostředí, které je obklopují. [14]

Už jeden ze zakladatelů moderní dětské psychologie W. Stern in Langmeier, Krejčířová rozpoznal fakt vzájemného působení vnitřních a vnějších faktorů na vývoj dítěte. Správně upozorňoval na to, že vlohly nejsou nic hotového, jsou to jen možnosti, které potřebují doplnění, aby se staly skutečností. Nejsou tedy jednoznačným předurčením toho, co přijde, nýbrž jen ukazateli budoucího – s určitým prostorem volnosti – a uvnitř tohoto prostoru působí výchova a prostředí, aby dosáhly skutečného vývoje.

Rozhodující význam z hlediska výchovy je tedy mezi těmito dvěma skupinami vlivů přisuzován činitelům společenského prostředí. Výchovné instituce mají jako jedny z významných společenských institucí v první řadě výchovné a vzdělávací cíle. Jsou to sociální útvary, kde jde o uspokojování důležitých společenských, ale též individuálních potřeb. Mezi těmito výchovnými institucemi zaujímá zvláštní postavení škola a dále sem patří také dětské domovy, dětské výchovné ústavy, ústav pro tělesně postižené děti apod. Výchovné úkoly ovšem plní i např. hromadné sdělovací prostředky, či sportovní mládežnický oddíl, nebo dětská a mládežnická organizace (např. Skaut, Junák). A už vůbec nemůžeme opomenout takovou instituci jako je rodina. [4]

2 ANALÝZA RODINY JAKO VÝCHOVNÉHO ČINITELE

Přirozenou strukturou rodiny se rozumí skutečnost, že se v jejím životě uplatňuje působení **otcovské, mateřské, sourozenecké a prarodičovské**. Největší význam bývá při výchově dětí přisuzován zpravidla matce. V souvislosti s rodinnou výchovou však nemůžeme podceňovat ani roli otce. Výchovné působení otce bývá často posuzováno z širokého zorného úhlu a z hlediska zastoupení mužského a ženského vlivu ve výchovném působení na děti a mládež vůbec.

Ideální je, když rodina funguje jako celek, kde má pevnou roli matka, otec a sourozenci, kde má dítě pocit jistoty i pocit, že je milováno. Zde si dítě vytváří první představy o charakteru vztahů mezi lidmi, zde se formují kořeny celoživotní psychické stability. Je přirozené, že ani neúplná nebo dočasně funkčně narušená rodina neznamena pro dítě osudovou tragédii, ale současně platí, že dobře fungující rodina je nenahraditelná. [14]

2.1 Rodina, její privátní a společenské funkce

Dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dětství a šťastné dětství je jedno z podmínek pro dobré a zdravé utváření lidské osobnosti. Duševně zdraví, zdatní a vyspělí lidé tvoří zdravou společnost. Domov našich dětí není tedy jen soukromou záležitostí rodičů, aby se dítě vyvíjelo v harmonickém prostředí rodiny.

“Každému člověku se při vyslovení slova „rodina“ vybaví určitá představa, a to především díky tomu, že téměř všichni během života rodinnými svazky procházíme, nebo přinejmenším víme, co si pod nimi máme představit. „Rodinou se zpravidla rozumí malá skupina lidí, která vzniká manželstvím a umožňuje vzájemné soužití mezi oběma manželskými partnery, soužití rodičů a jejich dětí, vztahy mezi příbuznými a také vztahy mezi rodinou a společností.“ (Střelec, 1992 : 74).

Základním sociálním prostředím determinujícím sociální vývoj dítěte je tedy bezesporu rodina. Vliv rodiny nemůže být plně nahrazen působením jiné společenské instituce. Rodina je primární sociální skupina, jejíž pomocí se dítě stává společenskou bytostí. Systém hodnot a

postojů získaných v rodině pak silně určuje způsob zapojení mladého člověka do společenského života. Rodina je nesrovnatelně lepší výchovnou institucí než jakákoliv sebelépe vybavená instituce prostě proto, že v ní mezi matkou a otcem, mezi nimi navzájem, panují kladné citové vztahy. Vliv rodiny na dítě je komplexní, neboť rodina nejen vychovává v užším smyslu, ale působí na dítě bezděčně, nechtěně a někdy i proti svým slovně a navenek vyhlášeným záměrům.

Jedna z našich autorek, zabývající s sociologií rodiny, Jiřina Máchová, rozlišuje podle počtu generací žijících pohromadě rodinu základní, tj. rodinu sestávající z otce, matky, dětí a rodinu rozšířenou, zahrnující kromě toho také další příbuzné: prarodiče, strýce a tety, bratrance a sestřenice a další příbuzné.

Rodina plní svou funkci ve vztahu k nové generaci především v těchto formách:

- je prostředím, v němž se realizuje předávání životních hodnot různého typu, především na úrovni pojmu „životní zkušenost“;
- je prostředím, v němž funkcionálně působí tato „zkušenost“ silou evidentní pravdivosti („pravdy v nejužším smyslu“);
- tvoří citové zázemí pro jedince a poskytuje mu pocit bezpečnosti, citové nezranitelnosti, spolehlivosti, poslední opory;
- je instituce ochrany (v nebezpečí, v nemoci, v konfliktních situacích);
- je však také institucí trestu, a proto navozuje vztah „vina – trest“ ve velmi hmatatelné podobě;
- v neposlední řadě je ekonomickým východiskem pro jedince a na ní do značné míry závisí i to, jak úspěšný bude jeho vstup do života. [6]

V tomto smyslu je pak dále rodina podmíněna širším sociálním kontextem, v němž existuje.

2.2 Základní funkce rodiny a její poruchy

„Rodina a společnost jsou ve vztahu vzájemné závislosti: určité funkce plní rodina pro společnost, jiné společnost pro rodinu. I když otázka hierarchického podřazení jednoho pod druhý zde nehraje roli zásadní, přece jen je zřetelné, že rodina nachází svou smysluplnost nejen v tom, co znamená pro své členy, ale především v tom, co znamená pro vyšší sociální celek.“ (Máchová, 1974 : 43).

Základní funkce rodiny se ve svém historickém i společenském vývoji ustálily v tomto členění:

- funkce ekonomicko - zabezpečovací
- funkce biologicko – reprodukční
- funkce socializačně - výchovná
- funkce emocionální.³

2.2.1 Funkce ekonomicko - zabezpečovací

Při plnění této funkce záleží na celé řadě okolností. Jde především o množství a výši příjmů jednotlivých členů rodiny, rozhodujícím faktorem je samozřejmě i počet dětí v rodině. Rovněž se tento problém spojuje s problémem celkové hospodářské úrovně státu, s podílem státu na ekonomické funkci rodiny v různých formách (snižování a zvyšování cen, sociální zabezpečení rodin s dětmi, daňová politika apod.). Také je zde ještě řada dalších důležitých činitelů, které se dostávají do popředí zájmu: je to např. výstavba bytů, škol, otázka volného času jednotlivých členů rodiny, možnosti zvyšování kvalifikace pracujících členů rodiny apod. [6]

Primární selhání ekonomicko-zabezpečovací funkce rodiny pramení především z toho, že se rodiče nemohou nebo nechtějí zapojit do výrobního procesu společnosti, a tak zabezpečit pro sebe a svou rodinu dostatek prostředků k životu. Selhání ekonomicko - zabezpečovací funkce je vždy podmíněno i některými patologickými rysy osobnosti, např. mentální retardací rodičů, nějakou jejich psychickou anomálií, alkoholismem, delikvencí, příživnictvím apod.

Zvláštní skupinu potom tvoří také rodiny s více dětmi, kde je prokazatelně velmi nízký příjem – a tedy i nízké ekonomické zabezpečení rodiny způsobované invaliditou, nemocí či stářím. Ekonomicko - zabezpečovací funkce rodiny se netýká jen materiální stránky, nýbrž i oblasti sociální s jejími psychologickými, právními a dalšími aspekty, sociální jistoty rodiny, její pevnosti a trvalosti. [2]

³ Při vymezování těchto funkcí nalézáme v literatuře určité odchylky. Domnívám se však, že tyto diference nejsou příliš podstatné a týkají se spíše individuálních stanovisek jednotlivých autorů. Používám proto hledisko čtyř základních funkcí, jak se s ním setkáváme prakticky v celé odborné literatuře.

2.2.2 Funkce biologicko - reprodukční

Biologická funkce se týká především uspokojování sexuálních potřeb manželů a rozmnožovacích procesů. Tato funkce rodiny v sobě však také zahrnuje i funkci poskytnout členům rodiny podmínky pro jejich normální biologický vývoj. Zejména tu jde o vzájemné erotické uspokojení mezi manžely a dále o biologickou reprodukci společnosti prostřednictvím rodiny.

O poruše biologicko - reprodukční funkce mluvíme tehdy, když se v rodině z nejrůznějších důvodů děti nerodí nebo se rodí děti nějak poškozené. Zvláštní problém představuje nezodpovědné rození dětí do velmi nepříznivých životních podmínek, nebo rodičům, jejichž zdravotní stav jim neumožňuje tuto roli zastávat. Poruchy této funkce uvnitř rodiny se stávají stále vážnějším problémem pro svůj relativní a snad i absolutní růst. Biologicko - reprodukční funkce rodiny patří tedy mezi nejdůležitější sociální funkce vůbec.

2.2.3 Funkce socializačně - výchovná

I když dnes zabírá velkou oblast výchovy škola, resp. další společenské instituce, přece jen neformální výchova v rodině zůstává vlastním jádrem výchovného působení. Za poruchy chování, vznikající v důsledku nevhodného sociálního prostředí, nesou největší díl odpovědnosti rodiče.

Hlavní příčiny, proč je o dítě málo postaráno, nedostatečně postaráno, či zcela nepostaráno, se dělí na objektivní, tj. na vůli rodičů nezávislé, a na subjektivní, na vůli závislé, pak smíšené. Jinak vyjádřeno: rodiče nemohou, nechtějí či nedovedou (neumějí) pečovat náležitě o dítě.

a) Rodiče se nemohou starat o dítě

Jestliže se rodiče nemohou starat, je možno důvody spatřovat jednak v přírodních podmínkách a situacích (různé katastrofy), jednak v poruchách fungování celé společnosti, jako jsou války, hladomor a epidemie, nezaměstnanost. Dále v poruchách fungování rodinného systému, např. velký počet dětí. A konečně v jedincích samých, členech rodiny. Nejtěžší situace pro rodinu je smrt jednoho nebo obou rodičů, jejich chronické onemocnění, invalidita apod.

b) Rodiče se nedovedou starat o dítě

Jestliže se rodiče nedovedou starat o dítě, důvody k tomu lze hledat především v rodinném systému a pak v jedincích samých. V podstatě jde o situaci, kdy rodiče nejsou schopni zabezpečit dětem alespoň přiměřený vývoj a uspokojit jejich základní potřeby. A to buď proto, že jsou značně nezralí či velmi mladí, nebo proto, že nejsou schopni vyrovnat se se zvláštními situacemi, jako je narození dítěte mimo manželství, rozvod jejich manželství a vztah k dítěti apod.

c) Rodiče se nechtějí starat o dítě

Příčinou, kdy se rodiče o dítě nechtějí starat, je zde především porucha osobnosti rodičů samých ať pro jejich maladaptaci, disharmonický vývoj a nejrůznější typy psychopatií, jež jim zabraňují – ovšem při jejich plné právní odpovědnosti – plnit náležitě všechny rodičovské role a úkoly, jež jsou od nich očekávány. Nezáměr rodičů o dítě může dostoupit takové intenzity, že prospěch dítěte je vážně ohrožován a jeho vývoj poškozován.

Všechny poruchy chování, sociální nepřizpůsobenost dětí, později mladistvých a dospělých včetně nejtěžších forem antisociálního chování, mívají svůj původ v poruše rodiny právě tohoto typu. [2]

2.2.4 Funkce emocionální

Emocionální funkce rodiny je významná, a proto jakákoli její porucha zasahuje všechny ostatní sféry života uvnitř rodiny. Vzniká a realizuje se především na třech úrovních – mezi manžely, mezi rodiči a dětmi, mezi sourozenci. Má však kromě toho mnohem širší dosah a týká se rozvíjení lidské emocionality vůbec.

Pruchy emocionality jsou zdrojem nebo alespoň průvodním jevem většiny rodinných poruch. Z hlediska dítěte ohrožuje porucha emocionální funkce rodiny především klidnou, vyrovnanou rodinnou atmosféru. Dítě je o ni připraveno rodinným rozvratem, rozchodem rodičů, jinde nedostatečným zájmem rodičů, vyústujícím někdy až v opuštění, sociální osiření či dokonce týráním a zneužíváním.

Kazuistika č. 1

Nejmladší nechtěně těhotnou matkou, žijící před dvěma roky v Domově pro matky s dětmi, byla Veronika H., narozená roku 1986. Dívka dokončila ZŠ a z důvodu otěhotnění nemohla pokračovat v dalším studiu. Trvalé bydliště měla Veronika u své matky v bytě 2+kk, která žila se svým manželem a dalšími 4 dětmi. Matka Josefa H. (35 let) byla s nevlastním otcem Veroniky, Michalem H. (29 let), v rozvodovém řízení a všichni tudíž bydleli ve velmi stísněných bytových podmínkách. To byl vlastně jeden z hlavních důvodů proč Veronika v roce 2004 - po narození jejího dítěte, Petra S., byla přijata do Domova pro matky s dětmi.

Veroničino dítě trpělo častým zvracením, které u něj přerůstalo v záchvaty s velkými dýchacími potížemi, důsledná péče jeho matky byla nezbytně nutná. Otec dítěte, Petr S., chlapce navštěvoval, platil na něj alimenty, vztah mezi ním a Veronikou byl relativně dobrý, ale o společné soužití nejevili zájem. Veronika měla proto sama podanou žádost o pronájem bytu na ÚMČ - Brno střed. Veronika byla velmi mladá a nezkušená, bylo třeba dohlížet jak na péči o její dítě, tak i na vedení domácnosti.

Analýza rodinného prostředí

Josefa H. se záhy po narození její první dcery Veroniky ocitla jako svobodná matka bez jakýchkoli prostředků a pomoci na ulici. Otec Veroniky, který pocházel ze zámožné židovské rodiny, se o dítě nikdy nehlásil, výživné neplatil a Veronika jej nikdy nepoznala. Za necelých jedenáct měsíců se matce Veroniky narodil opět za svobodna syn s mužem, který se po krátké známosti s Josefou vrátil zpět do své vlasti – Makedonie. Dva roky poté porodila matka ve svém prvním manželství svou druhou dceru a záhy poté svého druhého syna. Po rozpadu manželství si matka našla o 9 let mladšího přítele, se kterým posléze uzavřela sňatek. V tomto svazku se narodil chlapec, který měl, v době pobytu Veroniky v Domově pro matky s dětmi, 4 roky. Vzhledem k tomu, že matčin tehdejší manžel neměl dostatek prostředků k zabezpečení rodiny, musela matka se svými pěti dětmi být na přechodnou dobu asi dvou měsíců ubytována v Domově sv. Markéty pro matky s dětmi v tísni. Nevlastní otec s matkou Veroniky byl v době jejího ubytování v domově v rozvodové řízení, stále však žil v bytě 2+kk společně s její matkou a čtyřmi sourozenci, kdy nejstarší syn (17 let) byl však kvůli závislosti na gamblerství v ústavní péči. Veronika se svým nevlastním otcem nevycházela, údajně Veroniku neměl nikdy rád.

Veronika byla narozena mimo manželství 18leté ženě, která zprvopočátku díky nedostatku zkušeností a zejména chybějící pomoci ze stran otců svých dětí a rodičů nedokázala zabezpečit uspokojující péči o svou dceru a posléze o svého nemanželského syna. Po vstupu do manželství se situace zklidnila. Avšak nedostatečnou péčí, v níž se čas od času objevovaly podstatnější chyby, které zjevně poškozovaly vývoj dítěte, došlo až ke strukturování jeho osobnosti. V rodině, ve které Veronika vyrůstala, se nacházela atmosféra nedůvěry a očekávání nepříjemností zapříčiněné špatnými vztahy s manžely její matky.

Funkce rodiny

V tomto případě byla narušena zejména funkce biologicko - reprodukční, kdy nezodpovědnost matky v sexuálním životě dala možnost narození dětí neplánovaných a nechtěných, pro něž nebylo připraveno vhodné prostředí ani péče. Taktéž porucha emocionální funkce rodiny se z hlediska dítěte vyznačovala především nevyrovnanou a neklidnou rodinnou atmosférou. Vývoj dítěte byl ohrožen nedostatečným zájmem rodiny, způsobeným mnohými rodinnými rozvraty.

V rodině Veroniky bylo možno zjevně vyzorovat celkovou zanedbanost dětí. Školní prospěch Veroniky jakožto zanedbaného dítěte byl celkově rovnoměrně snížen. Výchovná situace dítěte byla zhoršována i nevhodným osobním příkladem matky. Kromě toho docházelo v rodině matky k častým vnitřním rozvratům, což mnohdy uvádělo Veroniku do citových konfliktů a otřesů.

Primární selhání ekonomicko - zabezpečovací funkce rodiny pramenila z počátečního nedostatku potřebných prostředků pro zdárný vývoj dětí. Prokazatelně nedostatečný příjem pro neúplnou rodinu s pěti dětmi měl za následek neschopnost matky zabezpečit ekonomickou funkci rodiny. V neposlední řadě však ekonomická situace rodiny byla podmíněna i patologickým rysem osobnosti bratra Veroniky, který propadl gamblingu a rodina tak jeho delikventním chováním trpěla nedostatkem potřeb k životu.

Rodinné prostředí a jeho vliv na nezletilou Veroniku lze spatřovat jako prokazatelnou příčinu nežádoucího a nechtěného těhotenství dívky.

2.3 Typologie rodiny a její poruchy ve vztahu k dítěti

Příčin poruch rodiny se zřetelem k dítěti je velké množství a jsou nejrůznějšího charakteru. Pramení z chyb v jednotlivých člancích systému jednotlivců – rodina – společnost a v jejich vzájemné interakci. Poruchy mohou být vázány na jednu, několik či všechny čtyři základní funkce rodiny.

Pro stanovení hodnocení rodiny lze využít osmi kritérií, jimiž jsou: složení rodiny⁴, stabilita rodiny, sociálněekonomická situace rodiny (vychází z věku, rodinného stavu, vzdělání, zaměstnání rodičů, příjmu a bydlení rodiny), osobnost rodičů (jejich zdravotní a psychický stav a úroveň společenské adaptace), přítomnost sourozenců a jejich profil, osobnost vyšetřovaného dítěte, zájem o dítě a péče o dítě. [2]

Podle těchto hledisek se pak rodiny dělí na:

- rodiny funkční
- rodiny problémové
- rodiny dysfunkční
- rodiny afunkční.

2.3.1 Funkční rodina

Funkční typ rodiny představuje v podstatě rodinu, kdy dobrý vývoj dítěte a jeho prospěch je zajištěn. Ve funkčních rodinách se členové mezi sebou navzájem respektují, berou na sebe ohledy. Tyto rodiny jsou charakteristické pevnou koalici mezi rodiči, kterou žádný vnější vliv nedokáže trvale ohrozit. V rodině je jasná hierarchie odpovědnosti a existuje v ní přímá rovnováha mezi intimitou a potřebou sdílení.

Ve funkčních rodinách mluví každý sám za sebe. Promluvy jsou jasné, přímé, adresované. Komunikace je živá a aktivní. Je v ní hodně humoru. Dialog převažuje nad monologem.

⁴ V rámci složení rodiny rozdělujeme rodinu úplnou, tj. takovou, v níž žijí oba vlastní rodiče v manželství s dítětem či dalšími dětmi vlastními nebo nevlastními. Za rodinu neúplnou považujeme takovou rodinu, kdy jeden vlastní rodič žije osaměle s dítětem nebo dalšími vlastními či nevlastními dětmi

Rodina je otevřena novým řešením. Sociální a jiná realita je rodinou interpretována nezkresleně.

Funkční rodina zvládá domácí provoz hladce, bez většího dohadování. Závažnější záležitosti rozhodují rodiče, kteří drží dohodnuté řešení. Dětem je umožněno, aby s rodiči diskutovaly a při závěrečném rozhodnutí se bere ohled na přání a potřeby dětí.

2.3.2 Problémová rodina

Mezi problémové rodiny se řadí takové, u nichž se vyskytují poruchy některých z funkcí, které však vážněji neohrožují rodinný systém a vývoj dítěte v něm. Rodina je schopna tyto problémy vlastními silami řešit či kompenzovat za eventuální jednorázové nebo krátkodobé pomoci z vnějšku. Pro pracovníky péče o dítě znamenají tyto rodiny potřebu zvýšené pozornosti a sledování.

2.3.3 Dysfunkční rodina

Z výsledků výzkumů podle vyplývá, že ve vnitřních vztazích dysfunkčních rodin se nachází atmosféra nedůvěry, očekávání nepříjemností. Na chování, které označujeme jako nepřátelské se reaguje buď nepřátelskou odvetou nebo bezpodmínečnou kapitulací. Potřeby a přání členů dysfunkčních rodin jsou přijímány jako nepřijatelné, neoprávněné a jsou odmítány. Běžným jevem jsou tzv. mocenské boje, které rozdělují rodinu na dva tábory. Vytváření koalic je považováno za zhoubné, když překračuje generační hranici. Role v těchto rodinách zůstávají nejasné, neurčité je i rozdělení odpovědnosti mezi členy rodiny. Odpovědnosti se každý buď vyhýbá nebo ji chce strhnout jen na sebe.

V dysfunkčních rodinách se vyskytuje vysoká stereotypie. Rodina se drží zaběhlých způsobů komunikace, nehledá nové způsoby. Záznamy komunikace v dysfunkčních rodinách jsou typické sekvencemi promluva – ticho – promluva – ticho. Promluvy působí jako monology. Může se vyskytnout někdo, kdo se ujme úlohy mluvčího a ochránce rodiny. Ten pak mluví a ostatní mlčí. [8]

V dysfunkčních rodinách se jeví zvládání i běžné domácí rutiny jako problémové. Někteří členové z provozu domácnosti buď úplně vypadávají, nebo dělají něco, co není právě potřeba. Dysfunkční rodinu můžeme tedy souhrnně označit jako rodinu, kde se vyskytují vážnější poruchy některých nebo všech funkcí rodinných, které bezprostředně ohrožují a poškozují rodinu jako celek a zvláště vývoj a prospěch dítěte. Taková rodina vyžaduje soustavnou pomoc.

2.3.4 Afunkční rodina

Poruchy v rodině afunkční jsou takového rázu, že rodina přestává plnit vůči sledovanému dítěti svůj základní účel. Dítěti závažným způsobem škodí či dokonce je ohrožuje v samotné existenci. Sanace funkce rodiny vůči dítěti je bezpředmětná a jediné řešení, které prospěje dítěti, je vzít je z této rodiny a umístit v náhradní – není-li to možné, tedy zabezpečit jinak.

Kazuistika č. 1

Alice P., narozená roku 1985, je svobodná, ZŠ, studium rodinné školy zanechala ve druhém ročníku díky neočekávanému těhotenství, v současné době však prvním rokem dálkově studuje Obchodní akademii v Brně. Alice, matka nezletilého syna, Martina Ž., narozeného v roce 1999, která nejdříve pobývala v Domově pro matky s dětmi v Řečkovících, byla přijata do Domova pro matky s dětmi v Bystřici ihned z několika důvodů. Dříve totiž klientka bydlela v bytě 2+1 v Brně společně se svým synem, matkou a dvěma sestrami. V bytě byly velmi stísněné podmínky, starší zařízení, všude spousta věcí. Rodinná situace byla neúnosná, syn Alice rušil její dvě sestry při učení, dítě zase nemělo klid na spaní. Alice má proto již 2,5 roku podanou žádost o byt na ÚMČ Brno - Černovice. Otec dítěte, Jaroslav Ž., bydlí na ubytovně, pracuje jako prodejce, navštěvuje syna, výživné platí dohodou, ale o společné soužití nemá zájem.

Alice je mladá, nemá mnoho zkušeností s vedením domácnosti i s výchovou svého nezletilého dítěte, proto je třeba soustavné sledovanosti, zvláště při péči o jejího syna a udržování hygieny v domácnosti.

Analýza rodinného prostředí

Matka, Olga P., měla Alici za svobodna s Jiřím M., se kterým se záhy po narození jejího dítěte přestala stýkat. Poté nějaký čas žila s Alicí u svých rodičů v bytě 2+1. Po 5 letech se provdala za Josefa P. a Alice byla vychovávána svými prarodiči až do svých 12ti let, kdy se matka s nevlastním otcem rozvedla. V tomto manželství Aliciny matky se narodily dvě dcery, které mají nyní 14 a 11 let. S nevlastním otcem se Alice vůbec nestýká, propadl alkoholismu. Se svým vlastním otcem se Alice vídá od svých 12ti let jen zřídka, nemá k němu žádnou citovou vazbu, o jeho způsobu života toho ví jen velmi málo. V současnosti je Alicina matka v evidenci uchazečů o zaměstnání, žije s mladšími dcerami v bytě 2+1 a vzhledem k nastalé situaci má velmi omezenou možnost své nejstarší dceři vypomoci.

Funkce rodiny

Při výchově Alice došlo ihned k několika poruchám funkce rodiny. Porucha funkce socializačně - výchovné spočívala v tom, že matka dívky se nedovedla starat o dítě, jelikož otěhotněla velmi mladá a značně nezralá a nebyla schopna se vyrovnat se situací, jako bylo narození jejího dítěte mimo manželství. V současné době nemůže matka vypomoci své dceři z důvodu dlouhodobé nezaměstnanosti. Zde je potom nejzřetelněji patrná závislost rodiny na společenském systému, což pramení ze selhání ekonomicko - zabezpečovací funkce. Taktéž emocionální funkce, která je velmi významná, byla u Alice v dětství narušena. Alice vyrůstala v rodinném prostředí s nevyrovnanou atmosférou, zapříčiněnou nedostatečným zájmem rodičů.

Typ rodiny

Alice byla nechtěným dítětem neprovdané matky, připomínala matce svou existencí její životní nezdár. Byla proto často vědomě i nevědomě omezována a zavrhována – zejména však působením vlivu jejího nevlastního otce. Alice, narozená mimo manželství 17leté ženě, která kvůli dítěti přerušila studium, žila do doby sňatku své matky společně s ní a prarodiči. Po uzavření manželství Aliciny matky, přestal nevlastní otec o Alici jevit zájem, propadl alkoholismu a až do doby rozvodu byla Alice vychovávána svými prarodiči.

Výchova Aliciny babičky a později její matky byla vždy velmi benevolentní. Alici byla nedostatečným zájmem ponechávána velká volnost, což zapříčiňovalo její pozdější záškoláctví a špatný prospěch ve škole. Vlastní otec o Alici nikterak nejevil zájem, neplatil výživné, ale po rozvodu Aliciny matky se o dívku začal zajímat. Díky dlouhodobé propasti odloučení mezi nimi jej Alice zprvopočátku odmítala, nyní se občas nepravidelně vídají. Tento typ rodiny představuje rodinu dysfunkční, jež je chápána jako rodina, kde se vyskytují vážnější poruchy některých nebo všech rodinných funkcí, které bezprostředně ohrožují a poškozují rodinu jako celek a zvláště vývoj a prospěch dítěte.

Rodiče jako hlavní socializačně výchovní činitelé jednoznačně vstoupili do popředí v určování či ovlivňování vývoje Alice. Vlivem výchovy a vzorem chování (zejména svobodného mateřství Aliciny matky) lze v tomto případě průkazně nalézt primární příčinu vzniku nežádoucího těhotenství Alice.

3 RODINNÁ VÝCHOVA

„Vychovávat, to znamená tvořit zítřejší společnost. Ale máme-li tvořit zítřejší společnost, musíme znát společnost dnešní.“ (Bláha, 1946 : 30). Rodina svými výchovnými postoji a výchovným stylem ovlivňuje a určuje rozvoj dítěte po celý jeho další život, dává mu počáteční směr a spoluurčuje jeho životní cíl. Rodina vybírá člověku prostředí, kde bude žít, ovlivňuje návyky dítěte, jejich vznik a upevňování. Návyky a postoje přenáší rodiny svým každodenním jednáním, každodenním stykem s ním, založeným na určitém režimu dne, na mimorodinných vztazích všech členů rodiny i na představách rodičů – na tom, jaké nároky kladou na jednání svých dětí, na tom, jaké děti chtějí mít.

Rodinné výchově je zpravidla přisuzován největší podíl na nedostacích, které se objevují v chování dětí a mladých lidí ve škole a na veřejnosti. V této kapitole se tedy především zaměřím na nesprávné tendence v rodinném prostředí u dívek a žen, které se v době své nezletilosti staly matkami. K nejčastěji uváděným typologickým kritériím patří faktory dlouhodobého působení nepříznivých podmínek v rodinném prostředí včetně důsledků výchovných postojů a výchovných stylů aplikovaných v rodinné výchově.

3.1 Výchovné postoje rodičů

Osobnost rodičů, pokud mají funkci primárních vychovatelů dítěte, rozhodujícím způsobem přispívá k utváření sociálního a emocionálního klimatu v rodině. To je pak nejvlastnějším životním prostředím dítěte. Osobnost dítěte se vyvíjí zdravě, jestliže jsou výchovné podmínky kolem dítěte optimální.

Nesprávné nebo problematické postoje rodičů vůči dítěti rozděluje Matějček do dvou velkých skupin. Do první zařazuje ty, které si nesou v citovém vztahu k dítěti znaménko minus, do druhé pak ty, které si nesou znaménko plus. Do první skupiny spadají takové postoje jako je:

- zavrhování dítěte
- lhostejnost k němu
- zanedbávající výchova apod.

Do druhé skupina patří naopak výchova:

- rozmazlující
- hyperprotektivní
- perfekcionalistická
- protekční apod. [7]

3.1.1 Výchova zavrhuující

Se zavrhuující výchovou se častěji setkáváme ve skryté než ve zjevné formě. K nevraživým postojům vůči dítěti dochází nejčastěji tehdy, když dítě již svou pouhou existencí připomíná jednomu nebo oběma rodičům nějaký životní nezdár, hluboké zklamání, otřes či jinou životní nepříjemnost (nechtěné děti, děti neprovdaných matek apod.), nebo když pro své tělesné či duševní nedostatky nesplňuje očekávání a ideály rodičů. Dítě je pak často vědomě nebo i nevědomě trestáno, omezováno, utlačováno a zaháněno do postoje vzdoru a protestu, nebo do pasivity a rezignace.

3.1.2 Výchova zanedbávající

Se zanedbáváním dítěte se opět setkáme spíše ve skryté než ve zjevné podobě, přičemž míra zanedbání má rozsah od lehkého a výběrového (tj. jen v některých vývojových potřebách dítěte) až po velmi hrubé a celkové. Dnes už poměrně vzácně, ale přece jen stále musíme počítat s vážnou zanedbaností dětí v rodinách žijících na nízké socioekonomické úrovni, v rodinách negramotných rodičů, přistěhovalců či hostujících dělníků z jiných kulturních oblastí apod.

Nízká civilizační a hmotná úroveň rodiny nemusí ovšem automaticky znamenat výchovné zanedbání dítěte či jeho emocionální deprivaci. Zřídka jsou dnes děti v rodině přetěžovány nadměrnými pracovními úkoly, častěji však bývají ponechány samy sobě. Zvykají si na „volný život“, školu přijímají nejvýš jako nutné zlo, jemuž hledí pokud možno uniknout. Nevytvoří si vědomí povinnosti.

V rodinách, které jsou navíc zatíženy asociálností a stojí v otevřeném konfliktu s normami společnosti, je výchovná situace dítěte zhoršována i nevhodným osobním příkladem dospělých. Kromě toho dochází v těchto rodinách často k vnitřnímu rozvratu, což uvádí dítě do dalších citových konfliktů a otřesů. [7]

Kazuistika č. 3

Miluše H., matka nezletilých dcer, Antonie H., narozené v roce 1995, Miluše H., narozené roku 2000 a Marie Š., narozené v roce 2002, která nejdříve pobývala v Charitním domově pro matky s dětmi v Havlíčkově Brodě, byla přijímána z několika závažných důvodů. Miluše H., narozená roku 1977, je v rozvodovém řízení. Původně bydlela se svým manželem v okrese Hodonín – zde měla i trvalý pobyt. Otec tří dcer, pan Ladislav H., je invalidní důchodce, který je zbaven rodičovských práv, v roce 2003 byl hospitalizován v psychiatrické léčebně.

Paní Miluše H. se otce svých dětí velice bojí, za žádných okolností se k němu nechce vrátit, neboť ubližoval nejen jí (topení matky v rybníku), ale i jejím dětem. Ke své matce do Brna si Miluše přepsala trvalé bydliště z důvodu lepší možnosti řešení bytové otázky. Její matka bydlí v bytě 2+1 ještě se sestrou žadatelky, jejím manželem a dvěma dětmi. Byt matky je v hrozném stavu, do interiéru se neinvestovalo mnoho let, kuchyň je v dezolátním stavu. Miluše je velmi tichá a uzavřená. Má velmi nízké IQ, laxní přístup k povinnostem.

V začátku pobytu v Domově pro matky s dětmi nespolupracovala, byla velmi nezodpovědná a špatně navazovala vztah se svými dvěma mladšími dcerami, neboť byly nedůvěřivé a vystrašené a sebemenší verbální i neverbální kontakt oplakaly. Snahou zaměstnanců domova a cílem resocializace bylo především zaměření se na řádnou péči o děti, stravování, vaření (každý den jedno teplé jídlo), hospodaření s penězi a vedení domácnosti.

Analýza rodinného prostředí

Matka paní Miluše, Marie Š., porodila ve svém manželství tři děti. Po rozvodu zůstala bydlet v bytě svého manžela. Svým dětem však poté nedokázala zabezpečit alespoň přiměřený vývoj a uspokojit jejich základní potřeby. V předškolním věku nejmladší dcery Milušky byly všechny tři děti této matce odebrány a na výchovu umístěny do dětského

domova. V patnácti letech byla Miluše H. přemístěna do diagnostického ústavu, odkud s permanentní pravidelností utíkala. Na svých útěcích se seznámila se starším mužem, se kterým ještě před dosažením 18ti let věku otěhotněla, a který se později stal jejím manželem.

Otec Miluše, Milan Š., již před lety zemřel. V současné době rodina paní Miluše v žádném případě nemá zájem o to, aby se i s jejími dětmi do bytu matky přestěhovala. Umožnili jí pouze přepsání trvalého bydliště do Brna a tím jejich spolupráce skončila. Matka Miluši zřídkakdy navštěvuje, sestra byla na návštěvě u paní Miluše H., po celou dobu jejího pobytu, jen jednou. Klientce nebylo doporučeno aby rodinu navštěvovala, vzhledem k věku dětí a hygienickým podmínkám v místě nahlášeného trvalého bydliště.

Funkce rodiny

Příčiny, proč bylo o Miluši nedostatečně postaráno, či zcela nepostaráno, jsou zakotveny v poruše socializačně výchovné funkce v rodině. Důvody těchto poruch jsou především v osobnosti rodičů samých, kdy disharmonický vývoj a psychopatie jim zabraňovala náležitě plnit všechny rodičovské role a úkoly. Všechny poruchy chování a sociální nepřizpůsobivost Miluše pramení právě z poruchy funkce rodiny tohoto typu. Celý socializačně - výchovný proces v rodině je u dítěte poznamenán ztrátou citového zázemí a pocitu bezpečnosti a jistoty. Porucha emocionality, která ohrožovala klidnou rodinnou atmosféru, bezprostředně souvisí i s biologicko - reprodukční funkcí. Nezodpovědnost v sexuálním životě dala možnost narození dětí geneticky zatížených, pro něž nebylo připraveno vhodné prostředí ani péče.

Typ rodiny

Život nebo alespoň zdravý vývoj Miluše, narozené těžce psychopatologickým manželům byl trvale vážně ohrožen. Po rozchodu rodičů nastala situace, kdy matka vlivem alkoholismu neplnila základní požadavky a úkoly dané společenskou normou.

Nezájem matky o své děti dostoupil takové intenzity, že prospěch dětí byl vážně ohrožen a jejich vývoj vážně poškozen. Ukončení podpory a pomoci ze stran druhých zapříčinilo fakt, že všechny tři děti musely být z takovéto afunkční rodiny vzaty a umístěny do ústavní výchovy.

Výchovný postoj

V rodině Miluše, která byla zatížena asociálností a stála v otevřeném konfliktu s normami společnosti, došlo ve výchově k vážnému zanedbávání dětí. Zásahem orgánu péče o dítě, zavedením trvalého dohledu nad rodinným prostředím a na podkladě následného soudního usnesení byla Miluše umístěna v náhradní mimorodinné péči. Miluše, která přišla ze zanedbávajícího, asociálního, rozvráceného rodinného prostředí se v dětském domově celkem dobře adaptovala.

Již od předškolního věku byla Miluše vychovávána ve větších skupinách dětí, kde byla několikanásobně méně než ve funkční rodině podněcována. Vychovatelé měli a mají mocenskou převahu, proto byla dívka do značné míry vydána všanc ústavnímu režimu a musela (stejně jako ostatní děti) dodržovat skutečná pravidla vnitřního fungování ústavu. Miluše, dítě obklopené množstvím stejně nezralých vrstevníků, se vlivem výchovy v dětském domově a diagnostickém ústavu naučila spíše „zákonům džulgle“ tj. primitivním způsobům řešení střetu zájmů a primitivnímu reagování na neúspěch v takovém střetu. Její pomalost, bojácnost a úzkost můžeme označit za důsledek ústavní výchovy.

Milušín současný způsob života lze označit za následek dlouhodobého pobytu v ústavu, který zapříčinil stav adaptace na umělé ústavní podmínky se sníženou schopností přizpůsobit se neústavnímu, „civilnímu“ životu. Odebrání z rodiny a následná ústavní výchova tedy vážně zasáhla do dětského osudu a trvale ovlivnila Milušín další osud.

3.1.3 Výchova rozmazlující

Rodiče na dítěti až nezdravě lpějí, zbožňují je, jsou nadšeni každým jeho přirozeným projevem. Chtějí vědomě nebo podvědomě, aby zůstalo stále takto dětsky roztomilé, nedospělé, citově na nich závislé. Ze strachu, aby se jim dítě neodcizilo a nezkazilo, mu nedovolují postupně se osamostatňovat. Ve snaze upoutat je k sobě nekladou na ně žádné nároky, odstraňují mu z cesty všechny překážky, podřizují se jeho přáním a náladám, posluhují mu.

Je tedy potom přirozené, že rodiče tímto výchovným působením ztrácejí brzy u dítěte autoritu, přitom mu však nedodávají dost jistoty a sebedůvěry pro náročné soužití s druhými dětmi a dospělými. „Veličenstvo dítě“, jež se může jevit jako přijatelně adaptované, se dostává do krajně obtížné situace, jakmile je nuceno vyjít z láskyplné náruče svých rodičů do „cizího“ světa. [7]

3.1.4 Výchova příliš úzkostná a příliš protektivní

Rodiče rovněž na dítěti nezdravě lpějí, ale ze strachu, aby si neublížilo; příliš je ochraňují, brání mu v činnostech, které se jim zdají být nebezpečné, zbavují je vlastní iniciativy a neurotizují je neustálým omezováním jeho aktivity. Dítě je vlastně ve stavu permanentní frustrace či subfrustrace základní psychické potřeby aktivity, volnosti, poznání a stimulace získávané vlastní iniciativou. Podle temperamentu a ostatních životních okolností snaží se pak tuto situaci překonat, nebo z ní uniknout.

Děje se tak aktivním protestem, agresivním chováním vůči láskyplným omezovatelům, snahou kompenzovat domácí omezování zvýšenou aktivitou mimo dohled a dosah rodičů, vlichotit se nebo „vkoupit se“ se různých kolektivů a part atd. Některé děti reagují naopak spíše útlumem aktivity a pasivním podřízením, kdy se nedovedou zapojit do kolektivu, přizpůsobit se novým situacím, bojí se samostatně něco podnikat a trpí ústrky ostatních dětí. Větší sklon k hyperprotektivě mají některé skupiny vychovatelů. Jsou jimi: rodiče věkově starší, prarodiče, rodiče dětí tzv. vymodlených, rodiče, jimž jedno dítě zemřelo apod. [7]

3.1.5 Výchova perfekcionista

Rodiče se přepjatě snaží, aby dítě bylo co nejdokonalejší ve všem, baží především po perfektních výkonech doma, ve škole, ve sportu, v hudbě nebo aspoň v oboru, který má z jejich hlediska zvláštní hodnotu. Vidina úspěchu jim nedovoluje realisticky hodnotit možnosti dítěte. Často přenášejí na dítě svou neuspokojenou touhu po určitých hodnotách, jichž se jim v životě nepodařilo (zpravidla vlastní vinou) dosáhnout a kterých by nyní mělo dítě dosáhnout za ně. Dítě se tak stává nástrojem jejich vlastní neuspokojenosti. [7]

3.1.6 Výchova protekční

Rodiče se rovněž snaží, aby dítě dosáhlo těch hodnot, jež pokládají pro život za výhodné a významné. Záleží jim však jen na těchto hodnotách, a nikoli na způsobu, jakým se jich dosáhne. Nejde jim o to, aby dítě bylo dokonalé, ale aby se dostalo tam, kde je chtějí mít. Dítěti ve všem pomáhají, pracují za ně, zařizují všechno za ně, odklízejí mu z cesty překážky. Vyžadují, aby se i všichni ostatní podřídili tomuto jejich hlavnímu zájmu.

Mezi rodiči se opět nachází některé skupiny, které mají k takovýmto postojům blíže než ostatní: rodiče neuspokojení ve své osobní kariéře, rodiče starší (jimž se zdá, že už nemají dost času, aby zajistili budoucnost dítěte) a někdy i rodiče jakkoli postižených dětí, kteří kompenzují svou úzkost a pocity viny nerealistickou hyperaktivitou ve „prospěch“ dítěte.

Kazuistika č. 4

Lucie D., narozená v roce 1982, je svobodnou matkou, vzděláním ZŠ. Studium na sportovním gymnáziu ukončila záhy po nastoupení, poté odcestovala na jeden rok na pracovní pobyt do Velké Británie jako au pair. Průmyslovou školu textilní následně, vzhledem k péči o syna Jonatana D., narozeného roku 2000, přerušila ve třetím ročníku. Lucie s otcem svého dítěte nežije, byl k ní údajně agresivní, několikrát ji napadl, proto od něj odešla. Otec Jonatana, Jan T., je doposud student, klientce na výživu přispívá. Lucie nejprve žila se svým synem u svých prarodičů v bytě 2+1, kde však byly velmi stísněné bytové podmínky a nepřekonatelné vztahové nesrovnalosti. U své matky v bytě 4+1 Lucie taktéž bydlet nemůže, jelikož její matka pečuje ještě o 3 dcery, z nichž jedna je těžce zdravotně postižená. Lucie má podanou žádost o byt na ÚMČ Brno-sever. Budoucí společné soužití s otcem svého dítěte Lucie nevylučuje. Je mírné povahy, úzkostlivě čistotná, velmi citově vázaná na svého syna Jonatana, o kterého se stará velmi dobře.

Analýza rodinného prostředí

Klientčina matka, Jitka D., se rozvedla s otcem, Borisem P., když byly druhé nejstarší dceři Lucii 2 roky. Lucie se se svým vlastním otcem stýká jen velmi sporadicky. Je mezi nimi

velmi dlouhá odloučenost, kdy o ni nejevil žádný zájem. Matka se poté ještě znovu provdala, v tomto manželství se narodila třetí dcera. Po rozvodu s druhým manželem žila již jen ve společné domácnosti se svým partnerem, se kterým měla další dceru. Pátá dcera byla taktéž narozena jako nemanželské dítě s dalším přítelem klientčiny matky. V současnosti je matka Lucie v invalidním důchodě, bez veškerých závazků žije v bytě 4+1 společně se 3 dcerami, z nichž jedna je těžce zdravotně postižená a matka o ni celodenně pečuje. Nejstarší dcera, které je nyní 25 let, žije ve své nově založené rodině se svým malým synkem.

Funkce rodiny

V rodině Lucie došlo především k poruše biologicko - reprodukční funkce. Zvláštní problém představuje narození dítěte matce, jejíž zdravotní stav jí neumožňoval tuto roli zastávat. Lucinina matka trpí již delší čas nevyлéčitelnou nemocí. Přitom je její nejmladší dceři pouhých 9 let. Druhý okruh poruchy biologicko – reprodukční funkce této rodiny souvisí s postižením dítěte. Matka celodenně pečuje o svou sedmnáctiletou těžce zdravotně postiženou dceru, která potřebuje trvalý klid. Postižená dcera přináší řadu vážných problémů pro jednotlivé členy rodiny i pro fungování rodiny jako celku.

Biologicko - reprodukční funkce rodiny je v přímém vztahu k ekonomicko - zabezpečovací funkci rodiny, tedy k jejímu standartu. Ten se snižuje se zvyšujícím se počtem dětí. Ve zkoumané rodině s pěti dětmi byl vždy prokazatelně nízký příjem na hlavu – a tedy i nízké ekonomické zabezpečení rodiny. Neschopnost matky zabezpečit ekonomickou funkci rodiny byla a je způsobena především její těžkou nemocí a invaliditou.

Typ rodiny

Lucie, jejíž rodiče se rozvedli v jejich dvou letech, byla svěřena matce, která zabezpečila celkem na dobré úrovni péči o Lucii i své další dcery. Zprvu se otec o Lucii zajímal, navštěvoval ji v bytě své bývalé manželky, ale poté co se matka znovu provdala, přestal se s dívkou stýkat. Výživné však platil řádně. V poslední době se o Lucii začal znovu trochu zajímat, ale dlouhá odluka mezi nimi zapříčiňuje bariéru v jejich vzájemné komunikaci. K matce i k jejím dalším partnerům měla Lucie vždy dobrý vztah. Ačkoliv se v této problémové rodině vyskytovaly poruchy některých funkcí, vážněji však neohrožovaly rodinný

system a vývoj dítěte v něm. Rodina byla vždy schopna vlastními silami nastalé problémy řešit či kompenzovat eventuální pomocí z vnějšku.

Výchovný postoj

V případě Lucie lze považovat její výchovu za harmonickou. Výchova v problémové rodině, ve které Lucie však jen zřídka viděla nějaké problémy, jí dávala pocit jistoty, vědomí vlastní hodnoty a užitečnosti a získávala nové a nové hodnoty a výhledy do budoucna. Samozřejmě, že výchova v této rodině přinášela Lucii i určité citové napětí. Zejména tehdy, když matka, ke které má Lucie velmi hluboký vztah, prožívala různé starosti, zklamání i radosti, vyčítala dětem i sobě, truchlila, odpouštěla, někdy rezignovala a vzdávala se. Matka, jakožto rozhodující výchovný činitel v životě Lucie, byla dítěti spíše starší a zkušenější přítelkyní. Pokládala za nejdůležitější respektování dítěte jako samostatné bytosti s právem za sebe svobodně rozhodovat vzhledem k věku a vzhledem k předpokládaným následkům jednání. Přitom je však současně učila znát svou odpovědnost vůči druhým lidem v rodině i mimo ni.

Vznik nežádoucího těhotenství Lucie lze spatřit v rodinném prostředí, které přestože nevykazovalo znaky dysfunkce v rodině, vzorem chování matky a tím jistě i jejím častým střídáním partnerů, mnohokrát selhalo v nejdůležitějším období vývoje dcery.

3.2 Výchovné styly rodičů

V každé minutě proběhne v rodině řada vzájemných aktivit: rodiče působí na dítě, dítě působí na rodiče, rodiče působí na sebe navzájem, v rodině s více dětmi jsou pak možnosti vzájemných vlivů ještě rozmanitější. Ve skutečnosti je pak dítě významnou měrou ovlivňováno ve svém vývoji a v dosažení duševního zdraví právě určitým vzorcem této rodinné interakce.

Při výchově záleží na tom, jakou pozornost věnují rodiče všem základním potřebám dítěte, správně je dekodují a přiměřeně na ně reagují. Jejich reakce je o to působivější, čím lépe rodič přihlíží k jedinečnosti dítěte a přitom zůstává sám sebou. Všechny záměrné i spontánní způsoby chování rodiče vůči dítěti, které ovlivňují jeho vývoj, poté klasifikujeme podle

nějakého schématu, například do určitých typů, které můžeme souhrnně označit jako celkový výchovný styl. [5]

Často se užívá rozdělení do tří základních způsobů výchovného stylu:

- styl autoritativní
- styl liberální
- styl demokratický.

3.2.1 Styl autoritativní

U tohoto stylu je především kladen důraz na bezpodmínečnou poslušnost a kázeň, podřízení dítěte autoritě rodiče, uposlechnutí všech příkazů a zákazů dospělé autority bez výjimky, bez vytáček a bez dlouhých diskusí.

3.2.2 Styl liberální

Tento styl klade důraz na ponechání co největší volnosti dítěti bez omezování jeho vlastní aktivity. Liberální styl výchovy nevytvoří u dítěte vědomí povinnosti a řádu a dítě si tak rychle může zvyknout na „volný život“.

3.2.3 Styl demokratický

Demokratický styl pokládá za nejdůležitější respektování dítěte jako samostatné bytosti s právem rozhodovat o sobě poměrně svobodně vzhledem k věku a vzhledem k předpokládaným následkům jednání. Dítě však musí současně poznávat svou odpovědnost vůči druhým lidem v rodině i mimo ni. Rodiče jsou v tomto případě dítěti spíše staršími a zkušenějšími přáteli, „spolupracujícími partnery“. Klade se důraz na dosažení společně přijatelného řešení konfliktů a na význam společného rozhovoru. Obecně se demokratický výchovný styl pokládá za nejpříznivější pro zdravý vývoj dítěte: opírá se více o vysvětlení než o tresty, ponechává dítěti přiměřenou volnost a přitom klade nezbytné meze.

Přestože se rozdělení výchovných stylů tohoto typu hojně využívá, je třeba upozornit na jeho omezenou hodnotu. Většinou není možno styl výchovy v určité rodině přiřadit jednoznačně do určitého vyhraněného typu. Někdy postupuje rodič autoritativně, jindy liberálně, mohou být taktéž velké rozdíly mezi oběma rodiči apod.

Kazuistika č. 5

Monika H., nar. 1982, svobodná matka dvou dcer se základním vzděláním, byla přijímána v době svého druhého těhotenství do Domova pro matky s dětmi zejména z jednoho prostého důvodu. Monika žila v bytě 3+1 se svými rodiči a dvěma bratry. Otec, Jaromír H., je vážně nemocný a jeho zdravotní stav vyžaduje vytrvalý klid. Navíc mladší syn studuje, přítomnost Moniky a jejich dvou děvčat by tedy byla pro celou rodinu neúnosná. Byt je družstevní, ale velice zanedbaný, neudržovaný, je zde velký nepořádek, spousta prádla v pytlích, smetí a špína na chodbě. Do budoucna svou nastalou situaci řeší Monika podáním žádosti o byt na ÚMČ Brno - Kohoutovice.

Monika se s otcem svého prvního dítěte, Pavlem L., nestýká, nic o něm neví. Taktéž na svou dceru, Lucii H., nar. 1999, výživné neplatí a o dítě nejeví žádný zájem. V roce 2005 se Monice s novým partnerem, Ladislavem S., narodila druhá dcera, Nikola H. Otec dítěte nebyl původně uveden v rodném listu, ale později své otcovství přiznal, výživné však neplatí. Monika se chová velmi slušně, své problémy dokáže samostatně řešit a do svého soukromí si nechce nenechat moc zasahovat. Při nástupu do domova si klientka podala k Městskému soudu žádost o svěření dětí do vlastní péče a stanovení výživného od obou dvou otců.

Analýza rodinného prostředí

Monika pochází z úplné rodiny, vztahy mezi vlastními rodiči jsou však nabourány. Z nějakého závažnějšího důvodu je tedy soužití mezi oběma rodiči narušeno, ale koheze rodiny je zachována a rodina trvá v přijatelné podobě. Vztah klientky k matce, Evě H., která pracuje jako prodavačka, je velmi dobrý. Naopak s otcem, Jaromírem H., invalidním důchodcem, si Monika v průběhu svého vývoje nevytvořila kladný vztah. Manželé společně vychovali 3 děti – 2 syny a dceru. Nejstarší syn nyní žije se svou družkou a svým

nemanželským dítětem v Bohumíně. Nejmladší syn studuje a bydlí se svými rodiči v jejich bytě 3+1. Se svými rodiči i bratry se klientka stýká.

Funkce rodiny

Při výchově Moniky došlo ze strany podílu výchovy jejího otce především k poruše emocionality, kdy tato funkce narušovala i socializačně výchovný proces. Otec selhával již v samé podstatě svého vztahu k dětem, což bezprostředně souviselo s vyzríváním jeho osobnosti a jeho vlastním narušeným socializačním procesem. Časté hádky vyburcované otcem Moniky narušovaly klidnou, vyrovnanou rodinnou atmosféru. Vlivem otcova nedostatečného uspokojování potřeb dětí, došlo k řadě negativních důsledků pro jejich vývoj.

Typ rodiny

Moničiny rodiče, kteří žijí po celou dobu manželství ve společné domácnosti, poskytly svým dětem dostatečnou péči. V ní se sice objevovaly podstatnější chyby, nikoli ještě trvalejšího rázu, ale které již zjevně poškozovaly vývoj dítěte. Uspokojující zájem matky vůči Monice založil dobrý vztah rodiče a dcery.

Pro Moniku a její vývoj byl však velmi určující formální zájem ze strany otce, bez skutečného obsahu, navenek simulovaný jako opravdový. Ve vztahu Moniky a jejího otce je cítit určitá míra distancovanosti a neangažovanosti. Vzájemně se mezi sebou drží zaběhlých způsobů komunikace. V této dysfunkční rodině se vždy vyskytovaly určité specifické problémy a poruchy funkcí, které poškozovaly vývoj a prospěch dítěte.

Výchovný postoj

Prvotním vychovatelem pro dítě je především matka, ale ve velké míře se na vývoji dítěte podílí i jeho otec. Ze strany otce však docházelo k lhostejným výchovným postojům vůči jeho dětem, což bylo naprostým opakem výchovy jejich matky. V rodině proto docházelo k častým „mocenským bojům“ a vytváření koalic, které rodinu rozdělovaly na dva tábory. V jednom z nich stála matka podporovaná svými dětmi, ve druhém potom otec rodiny se svým zanedbávajícím a lhostejným přístupem ke svým dětem.

Výchovný styl

V rodině Moniky byly ve stylu výchovy velmi velké názorové rozdíly mezi rodiči. Otec přistupoval k výchově spíše autoritativně, kladl důraz na poslušnost a uposlechnutí všech jeho příkazů a zákazů bez dlouhých diskusí. Matka postupovala ve výchově zejména liberálně, za zády otce nechávala svým dětem volnost, která jim byla jejím manželem odepírána.

Způsob soužití všech členů rodiny dalekosáhle ovlivnil osobnostní vývoj Moniky. Vlivem odcizování a nefunkčnosti komunikace mezi ní a jejím otcem, jehož působení bylo pro vývoj Moniky velmi podstatné, došlo u Moniky k špatné volbě partnerů – budoucích otců svých dětí.

ZÁVĚR

Svou bakalářskou práci jsem zaměřila na jeden z velmi závažných problémů v sociální oblasti naší společnosti. Rozsáhlou problematiku výskytu nežádoucího těhotenství nezletilých dívek jsem blíže vymezila a zaměřila především na rodinné prostředí matek, které se staly, byly, popřípadě v současnosti stále jsou klientkami Domova pro matky s dětmi v Brně - Bystrci. Téma tohoto typu jsem si zvolila proto, neboť se denně s těmito případy setkávám v rámci svého zaměstnání a zároveň pokládám rodinné zázemí za velmi podstatné při formování osobnosti jedince. V mé bakalářské práci jsem se tedy rozhodla poukázat na možné příčiny a souvislosti v rodinném prostředí, které zapříčinily vznik nežádoucího těhotenství nezletilých dívek.

V úvodu mé bakalářské práce jsem se zabývala rodinou, která má rozhodující vliv na utváření bezprostředních vztahů jedince a společnosti a zároveň se taktéž podílí na začleňování člověka do života. Svou pozornost jsem koncentrovala především na rodinu, která je tou nejvýznamnější součástí společenské mikrostruktury, kde se procesy začleňování jedince realizují. Myslím si, že právě rodina bývá právem označována jako průsečík života jedince a společnosti. To platí hlavně ve vztahu k dítěti, jeho rozvoji a socializaci, kde zaujímá rodina úlohu rozhodující, nezastupitelnou. Detailněji jsem se snažila rozebrat zejména základní možné typy rodin, jejich privátní a společenské funkce, výchovné postoje a styly rodičů. Zvláště jsem se při tom zaměřila také na problematiku poruch rodiny.

Uvedení výše zmíněných kategorií považuji za velmi důležité vzhledem k nutnosti dostatečně pochopit závažnost celé problematiky ze strany neodborné veřejnosti, ale rovněž i pro nutnost znát všechny možnosti spojené s touto tematikou. Pomocí detailních informací jsem se zabývala odhalováním toho, jak velký vliv má rodinné prostředí na problematiku výskytu nechtěného těhotenství nezletilých dívek. Zajímalo mě z jakého rodinného prostředí pocházejí matky, které se v buďto minulosti nebo v současnosti setkaly s nežádoucím těhotenstvím a nyní žijí v Domově pro matky s dětmi v Brně.

Vycházela jsem z předpokladu, že největší podíl odpovědnosti za chování a jednání dětí nesou jejich rodiče. Klientky žijící v našem Domově pro matky s dětmi nevědomě převzaly ve velké míře poznatky a zkušenosti z nefunkčních rodinných vztahů svých rodičů. Na základě

rozboru případových studií jsem chtěla alespoň částečně rozkrýt skutečné pozadí rodinného zázemí jednotlivých klientek Domova pro matky s dětmi v Brně - Bystrci.

K zachycení typu rodiny jednotlivých klientek jsem evidovala rodinné a životní události zkoumaných klientek. Tyto události (např. provázející rozvod rodičů, úmrtí, narození nového sourozence nebo přestěhování) byly ve většině případů výskytu nežádoucího těhotenství nezletilých matek chápány jako stresové, negativně působící na psychické a fyzické zdraví jedince. Zdůraznění nevědomých očekávání a projektivních identifikací, vyplývajících ze zážitků z dysfunkčního rodinného prostředí z období dětství – zejména zážitků deficitních až traumatizujících – považuji za cenný příspěvek především k pochopení voleb vedoucích při výběru partnera nynějších matek.

Rodinnou poruchu jsem blíže charakterizovala a analyzovala po přesném vymezení charakteru a typu rodiny. Každé rodinné společenství má jinou podobu a společenský dosah, avšak časté poruchy nebyly u poukázaných rodin vázány pouze na jednu, ale ihned na několik či na všechny čtyři základní funkce rodiny.

V souvislosti s rodičovskými výchovnými postoji jsem dospěla k poznatku, že většina rodičů zkoumaných matek přistupovala ke svým dětem především nesprávným nebo přinejmenším problematickým způsobem. Taktéž jsem se zabývala stylem výchovy jednotlivých rodin. Má dosavadní, více jak tříletá, praxe v Domově pro matky s dětmi zjistila, že většina rodičů nedokončila svůj vlastní proces dospívání. Za těchto okolností je pro ně těžké pomoci svým dospívajícím dcerám naučit se to, co se oni zatím nenaučili. I když tyto rodiny mají navíc některé další vlastnosti, které je zdánlivě odlišují, v ostatních úhlech pohledu jsou pouhými obměnami daného stavu.

Všechny dívky, o nichž jsem psala v rámci své bakalářské práce, mají za sebou určitou minulost prožitou v rámci rodiny, která jim dala základ pro vykročení do dospělosti. Tato část života, i když se jedná o minulost, neustále hraje významnou roli a pro mnohé matky je hodně živá, stále nezavršená. Každá žena má za sebou určité rodinné zázemí, kde prožila první a jedny z nejdůležitějších kroků, a které jí dalo základ pro další život, i když formování člověka není ukončeno odchodem z původní rodiny. Zde se však ženám dostalo základních ponaučení do života a zde získaly své první zkušenosti.

Mnohé z nich se se svým osudem vyrovnaly dle svých schopností a možností, ovšem pro všechny se minulost prožitá v rodině stala velice významnou kapitolou života, protože jim vytvořila, a mnohdy ještě vytváří, určité zázemí. Vzpomínky na dětství a mládí zde prožité jsou důležitým životním obdobím, k němuž se neustále obracíme, cítíme, že se, i když jen někdy v hloubi duše, vracíme ke svým rodičům a ke své původní rodině.

Každý má za sebou socializaci a prošel určitou výchovou v jistém typu rodiny, který samozřejmě nebyl jednotný. Avšak hlavní zdroj vzniku nežádoucího těhotenství žen, které v současnosti žijí, popřípadě žily, v Domově pro matky s dětmi v Brně - Bystrci, je prokazatelně možno vidět právě v selhání rodiny ve vztahu k dítěti, tedy především v rodičích samých. Všechny matky pocházely z podobného rodinného prostředí, které mohlo mít vliv na jejich budoucí stav. Ačkoliv ženy netvoří homogenní celek s uniformním stylem života, vykazují určité společné rysy rodinného prostředí, ze kterého pocházejí a ve kterém vyrůstaly.

RESUMÉ

Bakalářská práce se zabývá problematikou rodinného prostředí a jeho vlivu na výskyt nežádoucího těhotenství nezletilých dívek.

V teoretické části je věnována pozornost na formování vývoje osobnosti lidského jedince, zejména pak v rodinném prostředí, ve kterém od narození vyrůstá. Rodinná výchova je označována jako velmi nesnadná práce, což potvrzuje i podrobná analýza rodinného prostředí těch nezletilých matek, které jsou, či v minulosti byly, klientkami Domova pro matky s dětmi v Brně - Bystrci. Praktická část bakalářské práce je pak tedy zaměřena především na reflexi rodinného prostředí jako jednoho z možných faktorů ovlivňující problematiku nežádoucího otěhotnění nezletilých dívek.

Analýza rodiny jako výchovného činitele a jejího podílu na výskytu nežádoucího těhotenství nezletilých dívek byla v bakalářské práci provedena:

- a) na základě studia odborné literatury k dané problematice
- b) na základě rozboru případových studií respondentů (klientek Domova pro matky s dětmi v Brně – Bystrci).

ANOTACE A KLÍČOVÁ SLOVA

Anotace:

Zuzana Dlouhá. Rodinné prostředí a jeho vliv na výskyt nežádoucího těhotenství nezletilých dívek. Bakalářská práce. Brno: 2006 stran 41.

Bakalářská práce je zaměřena na postavení rodiny v systému výchovných činitelů. Cílem této práce je analyzovat rodinné prostředí klientek, které v současné době žijí, popřípadě žily, v Domově pro matky s dětmi v Brně – Bystřici a zároveň zjistit, jak silný vliv má právě rodina na problematiku nežádoucího těhotenství nezletilých dívek.

Klíčová slova:

Výchovní činitelé, socializace, sociální prostředí, společnost, výchova, výchovný postoj, výchovný styl, rodina, rodinné prostředí, typologie rodiny, porucha rodiny, funkce rodiny, dítě, jedinec, rodiče, nezletilost, těhotenství.

ANNOTATION AND KEYWORDS

Annotation:

Zuzana Dlouhá. Family background and his influence to undesirable pregnancy of girls, which still has not eighteen years. Bcwork. Brno: 2006 pages 41.

Bcwork is focused on the position of family in the system of educational factors and analyzed family as very important background for them. Practical part gave detailed analysis of family background and his influence to undesirable pregnancy of five mothers, who live, if need be lived, in House for abused mothers and their children in Brno - Bystrc.

Keywords:

Educational factors, social background, society, upbringing, educational attitude towards, educational style, family, family background, typology of family, disorder of family, function of family, child, individual, parents, pregnancy.

SEZNAM LITERATURY

1. BLÁHA, I. A. *Sociologie dětství*. 3. vydání. Brno: Ústřední učitelství a knihkupectví, společnost s r. o., 1946.
2. DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vydání. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, n. p., 1986.
3. KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. 4. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n.p., 1987.
4. KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. 1. vydání. Hradec Králové: Nakladatelství Gaudeamus při VŠ pedagogické, 1998.
5. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o., 1998.
6. MÁCHOVÁ, J. *Duševní hygiena rodinného života*. 1. vydání. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, n.p., 1974.
7. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.
8. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.
9. MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995.
10. PLAŇAVA, I. *Manželství a rodiny*. 1. vydání. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000.
11. PLAŇAVA, I. *Spolu každý sám*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
12. PROKOPOVÁ, A. *O (ne)mocné výchově*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 1994.
13. SATIROVÁ, V. *Kniha o rodině*. 1. vydání. Brno: Nakladatelství Svan, 1994.
14. STŘELEČEK, S. *Kapitoly z rodinné výchovy*. 1. vydání. Praha: Soukromé pedagogické nakladatelství Fortuna, 1992.
15. VÁGNEROVÁ, M. *Úvod do psychologie*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum, 1997.
16. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. 1. vydání. Praha: Portál, s. r. o., 2000.

